

Allan RINGHEIM, Eine altserbische Trojasage. Text mit linguistischer und literarhistorischer Charakteristik. Publications de l'Institut slave d'Upsal IV, Prague — Upsal 1951, 8°, str. 382.

Poslije Folejewskoga, Dahla i Callemana to je četvrta i najopsežnija studija, koju je u kratkom razdoblju od svega tri godine (1949—1951) izdao Slavenski institut u Upsali. Takva živa slavistička djelatnost na dalekom sjeverozapadu, za koju zasluga ide u prvom redu prof. Gunnarssona, zadivljuje i izaziva iskreno priznanje ne samo zato, što je u radovima toga instituta objavljeni i jedan od najstarijih i najzanimljivijih tekstova naše stare književnosti, poznat kod nas kao *romanac trojski*, već i zato, što bismo živo željeli, da bi se i neki srodni instituti u slavenskim zemljama povelili za primjerom, koji im svojim odlično opremljenim izdanjima daje švedski institut u Upsali.

Allan Ringheim zamislio je svoju radnju kao disertaciju (ne kao studiju sa strogo ograničenim zadatkom). Odatle i njezin malo neobični opseg i gotovo jednako neobični unutrašnji raspored.

Izgradio ju je na ćirilickom rukopisu, koji se čuva u Narodnoj knjižnici u Sofiji (br. 381, Conev 771). U tom rukopisu, koji ima 272 lista, nalazi se — uz opširnu (dosada neizdanu) Aleksandridu (*Žitije i povest ... veléumna muža velikago Alexandra Makedonskago*, f. 2^r—193^r) i desetak drugih kraćih spisa — na kraju ispisana priča o Troji (bez naslovne strane i bez prvoga lista, f. 220^r—271^r), koju Ringheim daje u ćir. transliteraciji (str. 35—75.) i u njemačkom prijevodu (str. 79—114.). Iza toga slijedi kraći komentar (str. 117—133.) s osvrtom na neka značenja, neke konstrukcije i neke upotrebe riječi (s paleografskim uvodom i s oznakom principa, kojih se pisac držao kod izdavanja teksta). To je prvi (kraći) dio njegove radnje.

U drugom dijelu (str. 137—382) Ringheim je nastojao dati lingvističku i književnohistorijsku karakteristiku; zatim slijede rječnik, rječnik vlastitih imena, četiri snimke ilustracija u tekstu i na kraju popis literature i kratica (sa preko 340 pozicija).

Rezultati, do kojih je pisac u svojem djelu došao, mogli bi se ukratko sažeti ovako.

Rukopis br. 381, pisan ćir. poluustavom na papiru (Ringheim je nažalost imao samo snimke, pa za datiranje nije mogao ispitati i papir i tintu), pripadao bi po Lavrovu (ako se ispita njegov Album) svršetku XV ili početku XVI vijeka (iako se izdavaču čini, da bi mogao biti stariji, no ne stariji od XV vijeka). Ne pripada nijednoj određenoj srpskoj pisarskoj školi, a pisale su ga dvije ruke i to, sudeći po nekim govornim odlikama, negdje na istočnom području (u istočnoj Raškoj). Rukopis je zanimljiv i po tome, što je u njemu na 65 različnih mjesta ostavljen prazan prostor (na 16 mj. po cijela strana) za ilustracije, kojih je međutim — i to dosta površno, crtežem — izvedeno samo 6.¹

¹ Takvo sasvim odmjereno ostavljanje prostora ne isključuje ev. mogućnost, da je pisac Sofijskoga rukopisa mogao pred sobom imati i bogato ilustrirani predložak, iz kojega je prepisivao. Značajno je na pr., da je iza 247^r ostavljena cijela strana za crtež o tome, kako Hektor ubija Palimedu, a toga u tekstu uopće nema.

Transliteracija je uz neznatne većinom tiskarske griješke (koliko se može suditi po tekstu) dobra, dok je u njemačkom prijevodu pisac više gledao na stilističku adaptaciju nego na to, da mu prijevod bude doslovan i točan.

U komentaru na kraju prijevoda, u kojem se osvrće na neke riječi i oblike, dolazi do izražaja nastojanje, da se shvati pravi smisao i prava funkcija, koju oni imaju u tekstu. Napomene, koje Ringheim daje, u vrlo mnogo slučajeva ne sadrže ništa novo. Neka su tumačenja nesigurna, a većina njih pokazuje, da je pisac svoje znanje o starom hrvatskom ili srpskom jeziku crpao iz rječnika a ne iz samih spomenika. Poneka bi i prema onome, što je piscu bilo pristupačno, ponešto valjalo ispraviti. Konstrukcija *smiliti se s dat.* nije ni nepravilna ni neobična, a *konb* je na zapadu bilo barem toliko obično kao na istoku (v. RJA V, 253—254). Značenje riječi *kičma* nije »ganz unklar«, kada se poveže sa *bbtb* (*I Parižb dělaše kičmu a drugi s(i)nb egovb bbtb*, 223^v): *bbtb* je *bat'* (Prilozi), pa prema tome *kičmu* (*kuč'micu Priměri, kučmu Pril*) treba povezati sa slov. *kič* (*bat, batina*) i krč. *kučme* (*štaka*). *Junačko vrěme* (224^v) doslovno je preneseno glag. *junačsko* (*vrěme Prim*), *junače vrěme* (Pril), a kod čakavaca *junak* je u prvom redu *momak, mlad čovjek* (pren. *sluga*), a ne samo *vojniki* (*miles*, kao u Daničića). *Stolb za stolb nebeski* (*mensa coelestis*) nalazi se već u glagoljskim misalima. Konstrukcija *prīmatī muku . . . sbmrbt'* (231^v) nije nimalo »fremd« (ispor. poznate stihove iz Adrianskoga mora Sirene: *Viruj Nimcu da znaš kako suncu zimsku, od njegov moć imaš kad primeš smārt tmīnsku*). *Nedug* je doista bolest a ne eufemizam, i ta se riječ, kao i *neprižazan za malum*, nekoć upotrebljavala u Bosni i po zapadnim krajevima. *Čuma* je tur., a ne *altserbisch*. *Hrěstehu* nije hapaxlegomenon već krivo pročitano i iskrivljeno glag. *grědēhu* (Pril), v. str. 7.; prema tome ni i *hrěstehu iz mnogih strana*^h (248^r) nije dobro prevedeno sa »sie klirrten mit den Waffen nach vielen Seiten.« Stranu 254^v valjalo bi provjeriti na originalu: tumačenje *do sen ovi* kao prijevod grč. *ἐνύπνιον* ili *ἐν ὑπνῶν* nije nikako uvjerljivo. Ptc. pret. akt. II *prēvaril* (262^r) nadovezuje se — iako posredno — na *jes(t) učinil* te nema većega značenja za lokalizaciju rukopisa. Lokativu *gospodin(i)* ili *gospod'ni* nije potrebna analogija sa *krbvi*. *Potrēbiti se* (267^r) znači pojedinačno, malo pomalo se udaljiti (*videše, da se gragjane potrēbiše izb grada* = *videći, da se građani udaljiše iz grada, da odoše iz grada*, v. str. 7.; prijevod »dass die Bürger sich aus der Burg gegen das Heer warfen« daje samo približno isto, no i to je bolje nego da se pisac držao RJA, koji za *potrijebiti* ima samo *delere* sa sinon.)

Predaleko bi nas odvelo, da se dulje zadržavamo na prvom razdjelu drugoga dijela, u kojem je Ringheim pokušao dati lingvističku (strukturnalnu i stilističku) karakteristiku Sofijskog rukopisa. Nema sumnje, da strukturalistička ispitivanja mogu biti vrlo korisna i vrlo poučna — osobito ako se radi o jezicima, koji u svojim gramatikama nisu mnogo napredovali. Samo, pitanje je, je li to bilo potrebno činiti na tom mjestu i, k tomu, s tako nesigurnim poznavanjem jezika, koje tu i tamo probija osobito kroz sintaksu, iako se ne može poreći, da je pisac uložio mnogo truda i imao najbolju volju da pronikne u neke stvari, u kojima kadšto

griješe i oni, kojima je taj jezik po prirodi mnogo bliži nego što je bio njemu. Ako mu se gdjegdje funkcije nisu učinile dovoljno jasne, pa ih nije mogao dobro uočiti (kao na pr. kod nekih upotreba veznika *i*, *a*), ili ako nije svagdje osjetio jasno razliku između dativa i lokativa, ako nije pravo shvatio neku situaciju (na pr. kada lokativ ili instrumental stoji tamo, gdje bi on, polazeći od drugog sistema, očekivao akuzativ), ako na pr. dual uz 12 (. 12. viteza, str. 169) tumači ovako: »diese Tatsache ist wahrscheinlich durch „2“ in „12“ verursacht«, itd. — onda mu se to može oprostiti, jer je u daljem toku svojega raspravljanja — u raspravljanju o strukturi leksika *i*, još više, u morfologiji (sa statističkim podacima) — ipak dao koristan prilog, koji će — uz potrebne korekture — dobro doći, kada se bude pisala historijska gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika.

Najslabije je u tom razdjelu — kada se već išlo u širinu — obrađen fonološki i ortografski dio. U prvom se prilično nesigurno tumačenje onoga *-h* u genitivu plurala nadovezuje na jednako nesigurno tumačenje toga padeža u morfološkom dijelu, a kod pisanja *b* za *a* ne uzimlje se u obzir, da je do sličnoga zamjenjivanja tih dvaju glasova u ono vrijeme dolazilo i u krajevima, koji su i po nekoliko stotina kilometara udaljeni od Timočana ili od crnogorskoga područja. Kod ikavizama mogao se spomenuti i nadimak *Diteušević*, koji je pučka etimologija mogla povezati s *ditetom*, *detetom* (grč. Tydides, u Pril. *Déteošević*).

U ortografskom dijelu nije dovoljno istaknut odnos *e/je*, *ê/ja*, koji je za naše područje važan, jer kod starijih spomenika teoretski uvijek postoji mogućnost, da je neki tekst u ćirilicu prenesen iz glagoljice. U Sofijskom rukopisu na pr. *edīno*, *edna*, *egovb* pa neka imena kao *Elena*, *Ektor* i sl. često počinju sa *e* (u sredini riječi i iza vokala redovno je *je*), dok se *ê* iza palatala, s prejotacijom i iza vokala piše kao *ja*. V. dalje str. 6—8.

Najvažniji i ujedno najzanimljiviji dio cijele radnje jest njezin posljednji razdjel (književnohistorijska karakteristika), u kojem autor kritički raspravlja a) o međusobnim odnosima između južnoslavenskih verzija priče o Troji, b) o autoru Sofijskoga rukopisa i o njegovu vremenu i c) o predlošku, prema kojem je tekst u Sofijskom rukopisu sastavljen.

Ako se isporede oba glagoljska teksta, koje je izdao Jagić (onaj u *Priměrima* iz Vinodolskog zbornika i onaj u *Prilozima* iz Petrisova zbornika) s Ringheimovim Sofijskim tekstom (krat. S) i sa srednjobugarском *Pričom* iz Vatikanskog kodeksa (slav. 2, krat. V), vidi se, da su obje ćiriličke verzije kićenije, razrađenije od glagoljskih, ali se ni one među sobom ne slažu, te se ne daju svesti na jedan zajednički predložak. I u jednoj i u drugoj ima individualnih nadopuna, za koje Ringheim dobro kaže: »Wahrscheinlich handelt es sich um individuelle Zugaben der Bearbeiter, die doch denselben Texttypus vor sich hatten, der vermutlich mit der in den kroatisch-glagolitischen Texten vertretenen Version verwandt war« (str. 265). Ispoređujući sva četiri teksta od sna Hekubina do sudenja Parisova (tj. dotle, dokle teku *Priměri*) i utvrdivši, da se S na različitim mjestima podudara sa sva tri ostala rukopisa, Ringheim je zaključio, da tomu tekstu u neku ruku pripada središnje mjesto (»eine Schlüsselstellung«) među ostalim rukopisima, ne isključujući tu ni rukopisa Vese-

lovškoga, koji se dosada smatrao prijepisom nekoga srednjobugarskoga teksta. Ovo posljednje on je zaključivao na osnovi serbizama, koji u prvotno bugarski tekst nisu mogli ući naknadno, već su u njem zaostali iz matice, iz koje se taj tekst prepisivao. Nešto slično, iako sa manje potvrda, moglo bi se reći i za Pypinov tekst, i za skraćenu *Priču*, koju je izdao Veselovski.

Ako se isporede epizode i motivi (koje Ringheim nabraja na str. 270 do 272), dobiva se zanimljiva slika o međusobnim odnosima između ta četiri spomenika. Ona pokazuje, da se *Prim* u sve svoje četiri motivističke jedinice slaže i sa *Pril* i sa *S*, samo se u prve dvije slaže i sa *V*. Od 67 jedinica, koliko ih je nabrojio Ringheim, u *V* nedostaju 25, u *Pril* 19, a u *S* samo 14, međutim, ako se uzmu hapaxheuremena (epizode i motivi, koji se u drugih ne nalaze, te bi mogli biti i inovacije, slobodni dodaci onih, koji su tekstove pisali), slika se mijenja, pa *Pril* imaju samo jedno takvo mjesto (borbu između Troiluša Prejamuševića i Konštranevtora),² a *S* ih ima 6 (*V* samo 4), što bi moglo značiti, da je pisac Sofijskoga rukopisa mogao uložiti i nešto više svojega udjela, svoje mašte u svoje djelo.

Ako se to uzme u obzir, Ringheim je dobro izveo filijacijski odnos (str. 274), po kojem su *Prim* i *Pril*, dakle oba glagoljska teksta, najbliži pramatici, a *S* se nadovezuje na *Prim* (*V* na *S*).

Na osnovi razlika u motivima i u jeziku on dalje iznosi pretpostavku, da su se ti tekstovi mogli ev. pisati i po usmenoj predaji, a ne neposredno iz predložaka. U prilog toj pretpostavci imalo bi biti to, što su se neke epizode u rukopisima zamjenjivale, pa se nisu nizale istim redom, i što su se različito iskripljivala neka osobna imena. Sve to, međutim, ipak nije tako uvjerljivo, osobito ako se uzme na um leksički fond, pa Ringheim i sâm dopušta, da su pisci, odnosno — u našem slučaju — da je pisac Sofijskoga rukopisa pišući svoj tekst mogao pred sobom imati i neke bilješke, i da su te bilješke — po svoj prilici — bile pisane glagoljicom. Na to, da se glagoljica i u unutrašnjosti još razmjerno dugo poznavala, upućuju različiti podaci (među ostalima i Stojanovićeve glose i rukopis krstjanina Radosava, oboje iz XV vijeka).

To sada postaje osobito zanimljivo i, po našem sudu, važno. Kod Sofijskoga rukopisa na veze s glagoljicom i po Ringheimu upućuju neke varijante u brojevima: kralj *Rižuš* ima u *Pril* četiri bijela konja a vitez *Želbon* ima četiri sina, a u Sofijskom rukopisu vitez *Ležbon* (243^v) ima samo tri sina, a kralj *Rižuš* (240^v) samo tri bijela konja. Razlika potječe odatle, što slovo .g. (kod Ringheima griješkom .d.) u glagoljici ima brojnu vrijednost 4, a u ćirilici 3, pa je pisac prenoseći ad litteram .g. iz glagoljice u ćirilicu od 4 dobio 3. Tako je i na str. 255^v, gdje *S* ima .e. (tj. 5) *urovb*, a *Pril* .e. (tj. 6) *grčkêh' urov'*. Ovomu bih ja sa svoje strane dodao još tri primjera, koji mi se čine jednako vrijedni, ako ne i vredniji od onih, koji su maločas spomenuti. Dok je naime — teoretski

² *Konštranevtor*, odn. akuz. *Konštranevtora* bit će da je griješka u čitanju ili u prepisivanju: Veselovski pretpostavlja, da se to odnosi na Nestora (v. Ovid. *Metamorph.* XIII, 63 sq., *AfslPh.* 10, 35—36), pa je *Konštranevtora* jamčno trebalo čitati *konstra Neštora* (*t : š, v : t i v : š* se u uglatoj glagoljici lako zamjenjuju, osobito ako stoji jedno uz drugo).

— u spomenutim primjerima postupak mogao biti i obrnut (jer bi i glagoljaš prenoseći u glagoljicu ćir. .g. dobio 4, ili prenoseći ćir. .e. dobio 6), Sofijski rukopis na str. 248^r ima *kami^k, koga kamena ne možahu .vi.* (= 12) *muži dignuty*, a *Pril* na tom mjestu ima *kamen koga .gī.* (= 14) *junaki ne morahu* (gr. mj. mogahu) *dvignuti*. Glagoljsko *g* nimalo nije nalik na ćirilsko *.v.*, ali zato u kurzivu i u polukurzivu glagoljsko *g* izjednačivanjem *krakova* postaje nalik na glagoljsko *v* (a *v* je u glagoljici 3, u ćirilici 2), pa bi se odatle moglo zaključivati ne samo, da je ćir. 12 postalo od glag. 14 (osim toga, iza 12 očekivali bismo dual a ne plural, v. *.vi. viteza* 253^r), nego i to, da je 14 bilo pisano pismom u kojem se glag. *g* moglo zamijeniti sa *v* (a to je mogao biti polukurziv s kraja XV vijeka). Na sličan zahvat upućuje i str. 233^v, gdje *S* ima i *běše čislo^m .a* (= 1000) *korably*, a *Pril* i *běše vseh' korēbal' osam' sat'*, gdje je glag. *šč* (= 800) zamijenjeno sa *č* (= 1000),³ ili str. 252^v, gdje Sofijski rukopis ima *po^d ko(im, tj. pod Vkanušem) behu .pz.* (= 87) *drobnyh vragovb*, a *Pril* *pri kom' běše tri sta d'ėvlov'*: tu je glag. **VV** (= 300) prepisano kao ćir. **Π** (= 80), a *z* je pod titlom imalo drugo značenje (u glag. tekstu bilo je jamačno *t.* (= 300) *z(embnih') d'ėvlov'*, ispor. *S* 224^v *dva diavola zemlna*), *Pril* *d'va d'ėvla zemalna*).

Na glagoljski predložak upućuje još jedan momenat, koji je, iako skućeno uoćio i Ringheim. To su zamjene nekih slova u rijećima, uslijed kojih je dolazilo do izvjesnih iskrivljivanja u oblicima i u njihovu znaćenju. Ringheim je spomenuo samo jedan primjer (*hotěše* 229^r mj. *hoděše*, sa zamjenom *t : d*), a ja sam već spomenuo *hrěstehu* (248^r) za *grědėhu*, pa ću se ovdje — ne zadržavajući se na zamjenama *ć : š* (*videše* 267^r mj. *videće*), *ž : š* (*nekaši me vekje rvati* 259^r tj. ne *kaši* me veće *rvati*, v. *Pril* *ne ćini me veće rvati*), *g : k* (*o^t prikyiske krbvi* 248^r mj. *prigiuske*) ili *o : u*, koja je u glagoljskim tekstovima dosta ćesta (*Prějemoša* 220^r — *Prejemušb* 221^v, *Neptonušb* 224^v — *Neptunuš' Pril* i sl.) — osvrnuti ukratko samo na zamjenu *ž : l*.

Navedeni grafemi mogu (na pr. u polukurzivu) biti vrlo nalik jedan na drugi, i zato je razumljivo, da se u stranim imenima, koja se asocijacijski u svojem sistemu ne vežu ni za što, lako mogu zamjenjivati. Uzmimo na pr. ime *Ležbon*, koje u Sofijskom rukopisu oznaćuje nerleškoga viteza, oca Brižeidina, a Veselovski se domišlja i to — ćini se — s pravom (AfslPh. 10, 34—35), da bi *Želbon* (kako to ime glasi u *Pril*) ili *Zeledon* mogao biti Dictysov *Lelegum* (II, 17), što ne bi bilo nemoguće, ako se uzme u obzir, da je od *l — l* u jednom prijepisu lako moglo nastati *ž — l*, a u drugom — možda i ne bez naslanjanja na *Lesbos* (kako je mislio Ringheim) — *l — ž*.

Kao što je već spomenuto, Ringheim je sklon mišljenju, da su naši tekstovi možda nikli u usmenoj predaji, da su se ućili naizust i „ponašivali” (prenosili u svoj dijalekt), i da je pisac Sofijskoga rukopisa pritom možda pred sobom imao neke bilješke pisane glagoljicom, iz kojih je crpao. Takvo shvaćanje objašnjavalo bi donekle zamjene o kojima je malo prije bio govor, no ipak ima više razloga misliti, da se nije radilo

³ Razumije se, da je do toga moglo doći i u samoj glagoljici, u kojoj je jedan tekst mogao imati *č*, a drugi *šč*.

samo o bilješkama, nego o punim tekstovima, iako su ti tekstovi, možda, bili nešto kraći i više nalik na verziju, koju je Jagić objavio u *Prim*.

Prvi je razlog do pisma, jer bi u Ringheimovu slučaju valjalo pretpostaviti, da je isto lice negdje u istočnoj ili jugoistočnoj Raškoj bilješke pisalo glagoljicom a tekst ćirilicom, što je već samo po sebi malo vjerovatno. Drugi je jezički: S bi u tom slučaju zacijelo imao manje izraza i oblika, koji ga direktno vežu za zapadno područje. Spomenut ću samo riječi kao *bračin*, *dvorčina*, *meštar*, *vladika* (u zn. gospođa), *koludrica*, *rusag*, *tanac*, *golija*, *otok*, *korugvenik*, *taj ludo*^s, *plješiv* (na *plěšivoi glavě*), *helam*, *vardu čuvati* i sl. koje kao cjelina upućuju na predložak, koji je nastao negdje u zapadnim krajevima, zatim na različite fraze i obrate, kao što su *oraše pesb^k a solb sejaše 234^r* (*pěsak' oraše a sol' seše Pril*), *ne budi semu Ajakšu u tom koristi 263^r* (*ne buđi v tom' Aěkšě koristi Pril*) i sl., koji upućuju na to, da je kopista imao pred sobom pun tekst, koji je on kadšto — po potrebi — slobodno proširivao, upotpunjavao i verbalizirao. To se na pr. ogleda i u tome, što nekih epiteta iz narodne poezije, koji se nalaze u *S* (*edno^m kupomb*, *bělym prstomb* *svoimb*, *helb^m pisanb žeženi^m zlatoo^m* i sl.), nema u *Pril*, a prvi je k tomu i sekundaran: u predlošku je jamačno bilo onako, kako je u *Pril* (*i eděhu vsi v v kupě pri stolě*), a prepisivač, koji bit će nije pravo razumio, da *v kupě* znači *zajedno*, pretvorio je to — prilično slikovito — u *jaděhu i edno^m kupomb vino pijahu* (230^v). Tako je i s nekim drugim riječima. *Glavnja* je na pr. kod nas imala dva značenja: na istoku je najčešće značila drvo (panj, granu ili cjepanicu) što se loži na vatru, a na zapadu drvo, koje je već zapaljeno (v. RJA III, 182). Za *Prim* i *Pril* bit će prema tome dovoljno, da se *glavnja* uznese na nebo (*i vznese se na nebo i ud'ri se opetb k'moru i izdrěše se iskre ot' nee i padoše na Troju Prim*, *i vzide na nebo i pusti se opet' k moru i ot'ne padoše iskre na Troju Pril*), za pisca *S* kao da je bilo potrebno, da *glavnja* o nešto udari, da bi od nje poletjele iskre, koje će spaliti Troju (*glavnja uznese s(e) na n(e)bo i udri se kb ieru* (*i izlěteše iskrě ot' nje i padoše na Troju 220^r*, ako, naravno, ono *kb ieru* nije griješka te stoji mjesto *kb moru*).

Za mađarske riječi *rusag*, *ur* (i *šator*) Ringheim samo kaže, da se imaju pripisati »dem damaligen magyarischen Kultureinfluss«. Međutim, opozicija *ur* : *vitez*, koja odgovara opoziciji *car*, *carevi* (grčki) : *kralj*, *kraljevi* (trojanski) mogla je također nastati samo na području, na kojem su — u XIV i XV vijeku — *urovi* imali veće značenje nego što su ga mogli imati u Raškoj.

Autor Sofijskoga rukopisa zaista je, kako se čini, pripadao dvorskim krugovima samo ja se nikako ne bih mogao složiti s Ringheimom, kada on — doduše s izvjesnom rezervom — iznosi mišljenje, da bi taj rukopis mogao biti prijevod neke grčke matice. Istina, u njem se odražava Dictysova verzija, ali Ringheim i sâm kaže, da je ona u latinskom obliku (Dictys Cretensis, Ephemeridos belli Troiani libri VI) i na zapadu bila vrlo raširena, pa je tako u jednoj od mnogobrojnih latinskih kompilacija mogla doći i k nama. Ako me moje osjećanje ne vara, ja bih se skoro usudio napomenuti i vrijeme, kada je to moglo biti — vrijeme, kada smo imali vrlo žive veze sa Zapadom, osobito s Italijom, vrijeme koje je i inače znatno utjecalo na glagoljsku književnost i, konačno, vrijeme, kada su

se odnosi između vitezova, u kakve se ubrajao i knez Novak (*vitez silnoga i velikoga gospodina Loiša, krala ugrškoga, nego polače vitez, kako sâm za sebe kaže u glag. misalu god. 1368*) i madžarskih urova i u narodnoj svijesti mogli jače odraziti pa odatle prijeći i u glagoljske i ćirilске tekstove. To je bilo vrijeme, kada su na ugarsko-hrvatskom prijestolju bili Anžuvinci, vrijeme, koje je u našoj kulturnoj povijesti naša-lost još uvijek premalo istraženo.

Ringheim se međutim dovoljno ne obazire na razvojni put, koji u našem slučaju prilično jasno vodi sa zapada na istok, već uzalud nastoji Sofijski rukopis dovesti u vezu s nekakvim hipotetskim grčkim matičama, od kojih nijedna (pa ni glomazna pjesma Hermonijakova) ne sadrži sve važnije elemente, koji u tom pitanju mogu biti sporni. To su u prvom redu različita latinska imena sa završnim š mj. s, s promjenama s : š, s : ž, sa zamjenama o : u, e : i, od kojih su prve neki dovodili u vezu s cakavizmima, a druge predstavljaju bilo dijalektalne bilo grafijske promjene, s kakvima se kadšto susrećemo osobito u spomenicima sa sjever-nijih glagoljaških područja. Ringheim bi međutim htio, da su latinska imena (kao *Diškurdija, Venuš* za *Discordia, Venus* i sl.) došla u S preko grčkih matice, pa za spomenute glasovne promjene traži izlaza u sličnim promjenama u sjevernogrčkim dijalektima. Tu je Ringheimu izmakla jedna naoko sitna kašičica u lancu izvođenja, a ta je — da je prethodno trebalo dokazati ili da je u XV vijeku i u istočnoj Raškoj bilo takvoga izgovora, ili — da je pisac Sofijskoga rukopisa svoj tekst pisao po kazivanju nekoga (Grka), koji je tako govorio (a tada bi sasvim neshvatljive bile veze, koje S vežu za *Prim* i *Pril*, od kojih je prvi k tomu znatno stariji od S, ma da ni sâm nije izvorni prijevod već prijepis još starije glagoljske matice). Sve u svemu, Mazon je ipak bio bliži istini,⁴ i dok se ne pruže drugi, uvjerljiviji razlozi, trebat će ostati kod toga, da izrove našoj priči o Troji valja dražiti na zapadu.

Ne može se, doduše, reći, da Ringheimova radnja, koja je rađena vrlo savjesno, rješava pitanje »rumanca troiskoga«, ali ona vrlo dobro dolazi i zato, što u solidnoj obradbi daje jedan novi, do sada neobjelodanjeni tekst, i što će jamačno dati poticaja, da se i naši slavisti počnu intenzivnije baviti ovim pitanjem.⁵ Ringheim je za dokaz, da je trojanski motiv i dalje (i u novije vrijeme) kod nas bio produktivan, znao navesti samo jednu poslovicu iz Hilferdingove zbirke i jedan ćir. rukopis iz god. 1824 (iz Stojanovićeve Kataloga). Šteta, što se nije osvrnuo i na dubrovačku književnost. Ja bih tomu dodao, da i Gangelovićev rukopis iz god. 1681. uz *Sunčanicu* i *Danicu* ima i jednu dramu o Troji (*Početak od Troje*) i jednu osmeračku pjesmu o požaru Troje (*Istorija od Troje užežene*).

J. H a m m

⁴ A. Mazon, Les Dits de Troie et la Parabole des Rois, RĚSI. 15 (1935), 12—52.

⁵ M. Savković ovako započinje svoj prikaz o priči o trojanskom ratu u hrvatskoj i srpskoj književnosti: »Ova se priča našla u rukopisima na obe azbuke; ćirilska verzija prevedena je s grčkog dosta rano i starija je od glagoljske verzije, prevedene s talijanskog (oko 1300). Glagoljska priča je mnogo duža. Ona je ukratko ispričana Omirova *Ilijada*. U glagoljskoj su verziji grčka imena sačuvana; u ćirilskoj je i to izmjenjeno« (Jugoslav. književnost I, 35, Beograd 1938).